

Arş. Gör. Osman ŞENLİK

Hakkari Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
İslam Tarihi ve sanatları Bölümü
Hakkari/TÜRKİYE
osmankilnes@gmail.com
ORCID

CA'FER-İ TAYYÂR'IN REHBER-İ
GÜLİSTÂN'DA ARUZ İMLASINA
DAİR TESPİTLERİ VE TELAFFUZ
TEKLİFLERİ

CA'FER-İ TAYYÂR'S FINDINGS AND
PROPOSALS REGARDING PROSODIC
SPELLING IN THE REHBER-I
GULİSTÂN

Makale Türü: Araştırma Makalesi	Article Information: Research Article
Yükleme Tarihi: 13.01.2023	Received Date: 13.01.2023
Kabul Tarihi: 25.04.2023	Accepted Date: 25.04.2023
Yayımlanma Tarihi: 30.04.2023	Date Published: 30.04.2023

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin**.

Atf/Citation

Şenlik, Osman, "Ca'fer-i Tayyâr'ın Rehber-i Gülistân'da Aruz İmlasına Dair Tespitleri ve Telaffuz Teklifleri", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]*, Yıl 9, Sayı 18, Bahar 2023, s. 127-147.

Şenlik, Osman, "Ca'fer-i Tayyâr's Findigs and Proposals Regarding Prosodic Spelling the Rehber-i Gülistân", *Hikmet-Journal of Academic Literature*, Year 9, Volume 18, Spring 2023, p. 127-147.

10.28981/hikmet.1233862

Arş. Gör. Osman ŞENLİK

CA'FER-İ TAYYÂR'IN REHBER-İ GÜLİSTÂN'DA ARUZ İMLASINA DAİR
TESPİTLERİ VE TELAFFUZ TEKLİFLERİ*

CA'FER-İ TAYYÂR'S FINDIGS AND PROPOSALS REGARDING PROSODIC SPELLING
IN THE REHBER-İ GÜLİSTÂN

ÖZ

Sa'dî Şîrâzî'nin (öl. 691/1292) *Gülistân*'ı üzerine 20. yüzyıla kadar otuzu aşkın Türkçe şerh yazılmıştır. 19. yüzyılda yaşamış Farsça muallimi Ca'fer-i Tayyâr'ın yazdığı *Rehber-i Gülistân* şerhi, son dönem şerhlerinden olup pek tanınmamıştır. Tayyâr, bu eserinde *Gülistân*'ı kelime kelime tercüme etmiş, Arapça ve Farsça kelimelerin aldıkları harf ve ekleri gramer bakımından açıklamış ve manalarını vermiştir. Tayyâr, şerh içerisinde yeri geldikçe beyitlerin aruza ve kafiyeğe uygun okunması için uyarılarda bulunmuştur. Bu çalışmada *Gülistân*'daki manzum metinlerin aruz imlasına uygun telaffuzları için Tayyâr'ın yaptığı teklifler tespit edilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Gülistân*, Ca'fer-i Tayyâr, *Rehber-i Gülistân*, Aruz imlası, Telaffuz.

ABSTRACT

Up to the 20th century, more than thirty Turkish commentaries were written on Sa'dî Şîrâzî's (d. 691/1292) *Gülistân*. The commentary of *Rehber-i Gülistân*, written by Ca'fer-i Tayyâr, a Persian teacher who lived in the 19th century, is one of the last period commentaries and is not well known. In this work, Tayyâr translated *Gülistân* word for word, explained the letters and suffixes of Arabic and Persian words in terms of grammar and gave their meanings. Tayyâr made warnings to read the couplets in accordance with prosody and rhyme, whenever necessary in the commentary text. In this study, Tayyâr's proposals for the proper pronunciation to prosodic spelling of the verse texts in *Gülistân* will be determined.

Keywords: *Gülistân*, Ca'fer-i Tayyâr, *Rehber-i Gülistân*, Prosodic spelling, Pronunciation.

* Bu makale, *Ca'fer-i Tayyâr - Rehber-i Gülistân (İnceleme-Metin-Dizin)* adlı doktora tezinden üretilmiştir.

Giriş

Doğu edebiyatının en beğenilen klasik eserlerinden Sa'dî Şîrâzî'nin *Gülistân*'ının Türk edebiyatına etkisini, yapılan tercüme ve şerhlerin çokluğunda ve Farsça eğitiminde ders kitabı olarak okutulmasında görmek mümkündür. İslâm'ın etkisinde şekillenen bir edebiyatın ürünü olan *Gülistân*, yüzyıllarca ahlak ve ders kitabı olarak okunmuş, birçok dile çevrilmiş ve daha iyi anlaşılması için üzerine şerhler yazılmıştır. Geçmişten bugüne değin oluşan geniş literatür, *Gülistân*'ın edebiyatımızdaki tesirinin en açık göstergesidir.

Türk edebiyatında oldukça fazla tercüme ve şerhleri yapılan *Gülistân*'ın bilinen ilk Türkçe tercümesi Seyf-i Sarâyî'nin (öl. 796/1394'ten sonra) *Kitâbu Gülistân bi't-Turkî* (Seyfî Serâyî, 1954) adlı Kıpçak Türkçesine yaptığı tercümesidir. Daha sonra erken dönemde yapılan tercümele arasında Sibîcâbî'nin (öl. 14-15. yüzyıllar) Çağataycaya yaptığı *Gülistân-ı Türkî*'sini(Sibîcâbî, 2017; Sibîcâbî, 2018) ve Mahmud b. Kadî-i Manyas'ın (öl. 15. yüzyıl) Anadolu sahasında yaptığı *Terceme-i Gülistân*'ını(Mahmud b. Kadi-i Manyas, 1992) sayabiliriz. Yakın dönemdeki çevirilerle beraber *Gülistân*'ın bilinen Türkçe tercümelerinin sayısı otuz birdir.(Mustafa Vazîh Efendi, 2016, 4-12) Türkçe şerhler arasında en meşhur olanı Sudî-i Bosnevî'nin (öl. 1007/1598'den sonra) *Şerh-i Gülistân*'ıdır.(Sudî-i Bosnevî, 2012) Bilinen Türkçe *Gülistân* şerhlerinin sonuncusu Ca'fer-i Tayyâr (öl. 1316/1898) tarafından *Zübde-i Gülistân* ve genişletilmiş haliyle *Rehber-i Gülistân* adıyla hazırlanmıştır.(Mustafa Vazîh Efendi, 2016, 16) Ancak bu şerhler arasında Tayyâr'ın *Gülistân* şerhi yeterince tanınmamıştır. Son dönemde *Rehber-i Gülistân* üzerine bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Bu tez çalışmasında eserin ilk yarısının çeviri ve incelemesi yapılmıştır.(Aydoğan, 2019) Eser hakkında diğer bir çalışma ise inceleme, metin çeviri ve dizin şeklinde daha kapsamlı olarak doktora düzeyinde devam etmektedir. Bu makale de zikrolunan doktora çalışmasından üretilmiştir.

Ca'fer-i Tayyâr (öl. 1316/1898); Osmanlı'nın son döneminde yaşamış, çeşitli kademelerde memuriyetlerde bulunmuş, Arapça ve Farsça eğitimi alarak Farsça hocalığında öne çıkmış bir muallimdir.(*Sâlnâme-i Nezâret-i Ma'ârif-i Umûmiyye*, 1316, 666; "DH.SAİDd... 8-441", 1846) Medreselerde Farsça öğrenen talebelerin en çok okuduğu eserlerden biri olan *Gülistân* üzerine yaptığı ilk çeviri ve şerhini, *Zübde-i Gülistân*(Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, 1299/1881-1882) adıyla yayımlar. Daha sonra bazı eklemeler yaparak bu eserini *Zeyl-i Zübde-i Gülistân*(Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, 1299/1881-1882; Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, 1306/1888-1889) adıyla; ardından yedi yıl sonra başka bir matbaada ikinci defa tabeder. Bu şerh beğenilince bazı kişiler, Farsça dil öğretimi için şerhin pek faydalı olacağını ve daha tafsilatlı biçimde hazırlanarak yeniden yayımlanmasını tavsiye ederler. Bunun üzerine Tayyâr, eseri genişleterek derkenarlara belagat ve aruz ilmine dair teorik bilgiler ekleyip *Rehber-i Gülistân*(Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, 1308/1890-1891) adıyla yayımlar.

Rehber-i Gülistân, çevirinin yanında gramer ağırlıklı bir şerh mahiyetindedir. Tayyâr, bu şerhinde *Gülistân*'ın anlam derinliğine pek fazla inmemiş; daha çok gramer olarak harfleri, kelime ve ibâreleri açıklamış, bunların manalarını vermiştir. Bu yönüyle söz konusu şerh, Farsça dil eğitiminde ders kitabı

olarak okutulacak biçimde hazırlanmıştır denilebilir. Sayfaların üst kısmında Farsça metin parçaları parantez içerisinde, Türkçe çevirisi hemen devamında olacak şekilde verilmiştir. Sayfanın ortasındaki çizgiden sayfa altına kadarki şerh kısmında ise Farsça metinden alınan kelime ve ibareler parantez içinde verilmiş ve devamında gramer kuralları izah edilerek kelimelerin anlamları verilmiştir. Eserin sayfa kenarlarında ise Mevlânâ Câmî'nin *Min Fenni'l-kavâfi ve'l-beyân ve'l-bedi' ve muhsinâti's-ş-riyye ve'l-'arûz* adlı eserine yazdığı hâşiyesine yer vermiştir. Eserin mukaddimesinde de belirttiği üzere bu sayfa kenarlarında söz ve anlam sanatlarına, seci, kafiye, mecaz ve kinaye gibi bedi' ilmine dair bilgiler koymuştur.(Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, 1308, 2-3)

Bu hâliyle *Rehber-i Gülistân* müellifin iki ayrı eserini kapsamaktadır: *Gülistân* tercüme ve şerhi, Mevlânâ Câmî'nin eserine hâşiyesi. Bu görüntüsüyle eser, tam bir Farsça ders kitabı mahiyetinde kurgulanmıştır.

Eski harfli eserlerin yeni harflere aktarılmasında geçmişten beri çeşitli problemler yaşanmaktadır. Kullanılan transkripsiyon alfabesi bu sorunları aşmada büyük yarar sağlasa da özellikle manzum metinlerin yeni harflere aktarımında beyitleri doğru okumak büyük önem taşımaktadır. Zira şiirin kendine has kuralları, farklı okuma tasarruflarını ortaya çıkardığından yeni harflere aktarımı yapılan manzum metinlerde bu telaffuz hususiyetleri dikkate alınmak durumundadır. Aksi hâlde yeni harflere çevirisi yapılan manzum metinlerde biçimsel ve anlamsal bozulmalar olacak, metnin doğru anlaşılması güçleşecektir.

Eski harfli Türkçe metinlerdeki imla güçlükleri üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında, manzum metinlerdeki aruz imlasından ilk defa Ali Nihat Tarlan'ın *Türkiyat Mecmûası*'nda bahsettiği görülmektedir.(Yazar, 2016, 281) Tarlan, Türkçe kelimelerde yapılan imâlelere ve şiirlerin bu imâle tasarruflarına uygun biçimde imla edildiğine örneklerle değinmiştir.(Tarlan, 1935, 229) Yakın dönemde Atabey Kılıç, aruz imlası hakkında yaptığı çalışmalarla bu konuyu yeniden gündeme taşımış; aruz imlasını Türkçe kelimelerdeki özellikle ünlü seslerin aruz kalıplarına uygun olarak açık-kapalı şekillerde yazılması yönüyle tarif etmiştir.(Kılıç, 2008, 472) Görüldüğü üzere bu çalışmalar, daha çok şiirdeki Türkçe kelimelerin aruza uygun imlasına odaklanırlar. Ancak Arapça ve Farsça kelimelerin de aruz açısından farklı imla tasarruflarına yol açtıkları bilinmektedir. Cem Dilçin, Mes'ûd b. Ahmed'in *Süheyl ü Nev-Bahâr* adlı mesnevisini incelerken aruz sebebiyle sadece Türkçe kelimelerde değil Arapça ve Farsça kelimelerde de uzun hecelerın kısa okunmasının söz konusu olduğunu; ayrıca aruz imlasının 13. yüzyılın başları ile 14. yüzyılın sonlarında verilen eserlerde hareke ve harfler üzerinden takip edilebildiğini dile getirir.(Mes'ûd bin Ahmed, 1991, 37)

Aruz imlasına dair yapılan diğer çalışmalara bakıldığında Alper Günaydın'ın konu hakkında *Türkiyat Mecmûası*'nda yayınladığı makalesi; Aruz imlasını bir bilim dalı olarak değerlendirmesi; konu hakkında daha önce yapılan akademik çalışmaların tarihine değinmesi ve aruz imlasına çeşitli yaklaşımları ele alması açısından dikkat çekmektedir. Günaydın, bu çalışmasında “aruz tasarrufları”, “aruz işlemleri”, “aruz uygulamaları” gibi alanla ilgili birtakım kavramların yabancı karşılıkları üzerine yapılan teklifleri sıralayarak “aruz tasarrufları” kavramına “prosodic intervention” çevirisini teklif eder. “Aruz

imlası”nı standart imlanın dışına çıkan imla uygulamaları şeklinde niteleyen Günaydın, şairin yaptığı aruz işlemlerini veya aruz tasarruflarını şiirin imlasına yansıtması ve bu imla ile aruzu temin etmekle beraber şiirin doğru seslendirilmesini sağladığını ifade eder.(Günaydın, 2021, 686)

“Aruz imlası” kavramının İngilizce karşılığı için Atabey Kılıç ve Kezban Paksoy, “prosody orthographic” ifadesini kullanmıştır.(Kılıç, 2008; Paksoy, 2008) “Prosody” kelimesi şiirde vezin ve kafiye ile sağlanan her türlü ahenk, vurgu, durak, ezgi gibi ses öğelerini kapsar. Eski Fransızcadan gelen “Orthography”(Longman Dictionary, 10 Mart 2023) kelimesi; yerleşik doktrine uygun, geleneksel anlamındaki “orthodox” ve bir şeyin yazıyla resmedilmesi anlamındaki “graphy” kelimelerinin birleşiminden oluşmuştur. “Spelling” ise kelimeyi oluşturan harfler dizisi anlamında olup şiirde geçen kelimelerin doğru biçimde yazılıp hecelenmesi anlamlarını karşılamaktadır. Aruz imlası geleneksel imlanın dışına çıkmayı gerektirdiği için bu çalışmada, “aruz imlası” kavramı için “prosodic spelling” (vezinsel yazım) çevirisi önerilmektedir.

Osmanlı medreselerinde Farsça dil öğretiminde kullanılan belli başlı edebi eserler; Mevlânâ'nın (ö. 672/1273) *Mesnevi*'si, Hâfız'ın (ö. 792/1390 [?]) *Dîvân*'ı ve Sa'dî'nin *Gülistân*'ıdır. Bu eserlerde yer alan birtakım kelimelerin nasıl telaffuz edileceği sorun teşkil etmektedir. Bu sorunun aşılması için bazı teliflerde bulunulmuştur. Süreç içerisinde kelimelerin doğru telaffuzuna dair şerh, haşiye ve talikalar şeklinde bir literatür oluşmuştur. *Mesnevi*'de yer alan Farsça kelimelerin aruz imlasına uygun doğru telaffuzlarına dair oluşan literatür müstakil çalışmalara konu olmuştur.(Dağlar, 2010; Tanyıldız, 2008)

Gülistân, manzum kısımlar da içeren Farsça bir eser olması hasebiyle Farsça kelimelerin aruz imlasına uygun yazılıp okunması açısından incelenmeye değerdir. *Gülistân*'ın Türkçe tercüme ve şerhlerinde Farsça manzum kısımların telaffuz ve imla hususiyetlerinin ihtiyaca binaen mütercim ve şârihler tarafından kimi yerlerde belirtildiği görülür. Ca'fer-i Tayyâr da *Gülistân* metninin doğru okunması ve doğru anlaşılması için *Rehber-i Gülistân*'da aruz imlasına dair tespitlerde ve birtakım telaffuz tekliflerinde bulunmuştur.

Gülistân, manzum ve mensur kısımlar içeren bir yapıda olduğu için Ca'fer-i Tayyâr, *Rehber-i Gülistân*'ın şerh metni içerisinde yeri geldikçe aruz kurallarına değinerek imlaya dair tespitlerde bulunmuş; vezne ve kafiye düzenine uygun doğru telaffuzları harflerin hareketlerini belirterek net biçimde vurgulamıştır. Kelimelerin Araplar ve Acemler (Farslar) tarafından farklı okunuş biçimlerini belirtmiş, kelimelerin izafet terkîblerini tek tek açıklamış, kelimelerdeki eksiltme, arttırma ve birleştirme durumlarını göstermiştir.

Bu çalışmada, Ca'fer-i Tayyâr'ın *Rehber-i Gülistân*'ında geçen *Gülistân*'ın manzum kısımlarına dair okuma hususiyetleri tespit edilmeye ve böylece manzum metinlerin çeviri yazıya doğru aktarımında telaffuzların ve aruz imlasının önemi ortaya konmaya çalışılacaktır. Beyitlerdeki telaffuz hususiyetleri; aruz veznine, kafiye uyumuna, harf ve hareketlere, kelime bâblarına ve gramer kurallarına göre sınıflandırılarak incelenecektir.

Verilen örneklerin Tayyâr tarafından yapılan tercümelerinde ve bunların diliçi çevirilerinde mısraların manalarını birbirinden ayırmak için aralarında virgül kullanılmıştır. Bu virgül kullanımı, şart ekinden ve bağlaçlardan sonra veya önce geldiği için bir bozukluk olarak görülmemelidir. Ayrıca Tayyâr'ın tercümelerindeki kelime dizilimi korunduğu için devrik ifadeler oluşmuştur, ancak diliçi çeviride tümce düzenine mümkün mertebe dikkat edilmiştir.

1. Aruz Husûsiyetlerine Göre Okuma

Manzum metinlerin aruz imlasına göre okunması büyük önem taşımaktadır. Aruz imlasından haberdar olmayan okuyucu veya araştırmacı, metindeki aruz hususiyetlerini yazım hatası veya aruz kusuru kabul edebilmektedir. Şairlerin bilinçli olarak yaptıkları tasarruflar şiirin aruza uygun imla edilebilmesi içindir. Bu tasarruflarla kimi zaman bazı heceler sakın veya harekeli, bazı heceler de müşedded veya muhaffef olarak değiştirilir. Yine kelimelerde yapılan birleştirmeler, kelimelere yapılan harf ekleme ve harf eksiltme tasarrufları da aruz imlası kapsamında değerlendirilir.

1.1. Kelimeleri Sakin ve Harekeli Okumalar

Aruz veznine uygun olması için kimi harfler aslen sakinken harekeli, kimileri de aslen harekeli olduğu hâlde sakin olarak okunmuştur. Bu tasarrufun daha çok Farsça zamirlerde yapıldığını görmekteyiz. Tayyâr, bu okuma özelliğini serh kısmındaki açıklamalarda belirtmiştir.

Sa'dî: *Her ki mevrû'-i hod be-hored hîd*

Vakt-i hirmenşe hûşe bâyed çîd

Tayyâr'ın çevirisi: Her kimse ki kendi ekinini yiye hâm, ona vakt-i harmanda başak devşirmek lâzımdır.

Diliçi çeviri: Bir kimse ekinini olgunlaşmadan yerse, harman vaktinde kuru başak toplamak zorunda kalır.

Tayyâr'ın açıklaması: *Vakt-i hirmen*, izâfeti lâmiyye veyâ *fî* ma'nâsındır ve nûn zarûret-i vezin için sâkin okunur. (Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, 1308, 31)

Açıklama: Normalde kelime *hirmenşe* biçiminde okunurken vezne uydurmak için nûn harfî sakın okunarak şin harfine hareke verilmiştir. Bu şekilde kelime *hirmenşe* biçiminde okunarak vezin korunmuştur.

Sa'dî: *Seg u der-bân çu yâftend ğarîb*

În girîbânşe ğired ân dâmen

Tayyâr'ın çevirisi: Köpek ve kapıcı çünkü bulalar ğarîbi, kapıcı ğarîbin yakasını tutar köpek eteğini.

Diliçi çeviri: Köpek ve kapıcı geleni yabancı bulurlarsa, biri eteğini diğeri yakasını tutar.

Tayyâr'ın açıklaması: *Girîbân*, kâf-ı 'Acemin ve râ'nın kesriyle yakaya derler ve nûn li-ecli'z-zarûre sâkin okunur.(Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, 1308, 119-120)

Açıklama: *Girîbâneş* kelimesindeki nûn sakin okunarak şin harfi fethalı okunmuştur. Bu şekilde *girîbânşe* telaffuzuyla vezin korunmuştur.

Sa'dî: *Cem'i çu gul u lâle be-hem peyveste*

Tû hîzum-i huşk der-miyânşân ruste

Tayyâr'ın çevirisi: Bir tâ'ife gül ve lâle gibi birbirine karışmış, sen kuru odun gibisin onların arasında bitmişsin.

Diliçi çeviri: Güller ve laleler toplanıp demet olmuş, sen onların arasından kuru odun gibi çıkmışsın.

Tayyâr'ın açıklaması: *Miyânşân*, miyân'ın nûn'u Fârisîde zamâyirin meftûh olduğundan meftûh okunmak lâzım ise de li-ecli'z-zarûre sâkindir.(Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, 1308, 331-332)

Açıklama: Kelimenin aslı *miyâneşân* olmasına rağmen zamirle birleştiği için aruz veznine uygun olarak *miyânşân* şeklinde okunmuştur.

Sa'dî: *Ne-dîde'i ki çi sahtî hemî-resed be-kesî*

Ki ez-dehânşe be-der mî-koned dendânî

Tayyâr'ın çevirisi: Görmemiş misin ki ne meşakkat erişir bir kimseye, ki onun ağzından çıkarırlar bir dişini.

Diliçi çeviri: Nasıl acı çektiğini görmedin mi, ağzından dişi sökülmüş kimsenin.

Tayyâr'ın açıklaması: *Dehânşe*, nûn li-ecli'z-zarûre sâkin okunmak lâzımdır.(Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, 1308, 348)

Açıklama: Kelimenin aslı *dehâneş* olmasına rağmen vezne uyması için nûn harfi sakin, şin harfi fethalı olarak *dehânşe* şeklinde okunmalıdır.

1.2. Müşedded ve Muhaffef Okumalar

Vezin ve kafiye uyumu için bilinçli olarak bazı kelimelerdeki şeddeli harfler muhaffef okunmuş, bazı kelimelerde de harfler şeddeli yapılmıştır. Aşağıdaki örneklerde Tayyâr, Sa'dî'nin bu gibi aruz tasarruflarını tespit ederek şiirde geçen kelimelerin nasıl okunması gerektiğini belirtmiştir.

Sa'dî: *Be-gozâr ki bende-i kemînem*

Tâ der-saf-i bendegân nişînem

Tayyâr'ın çevirisi: Bırak ki hakîr bendeyim, tâ ki bendegân arasında ya'nî onların makâmında oturayım.

Diliçi çeviri: Küçücük bir kulum bırakın beni, müsaade edin kulların arasında oturayım.

Tayyâr'ın açıklaması: *Saf-i bendegân*, lâmiyye, *saf* lafzı fi'l-asl müşedded olup burada li-ecli'z-zarûre muhaffedir.(Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, 1308, 120)

Açıklama: *Saff* kelimesindeki fe harfi aslında şeddeli bir harf olmasına rağmen hafifletilerek kelime *saf* şeklinde okunmuş ve vezin korunmuştur.

Sa'dî: *Çi hoş goft ân tehî-dest-silah-şôr*

Cevî zer bih-ter ez-pencâh men zûr

Tayyâr'ın çevirisi: Ne hoş söyledi o müflis silahşör, arpa mikdârı altın daha iyidir elli batman kuvvetden.

Diliçi çeviri: O eli boş savaşçı ne güzel söyledi, bir arpa tanesi kadar altın elli batman ağırlığındaki güç ve kuvvetten daha iyidir.

Tayyâr'ın açıklaması: *Men*, nûn'un teşdidiyle batman demek ve nûn-ı müşeddede li-ecli'z-zarûre muhaffedir.(Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, 1308, 297)

Açıklama: *Menn* kelimesindeki nûn harfi hafifletilerek *men* şeklinde okunarak vezne uydurulmuştur.

Sa'dî: *Çun ne-dârî nâhun-i derrende-tîz*

Bâ-bed-ân ân bih ki kem gîrî sitîz

Tayyâr'ın çevirisi: Çünkü tutmazsın yırtıcı keskin tırnak, fenâlar ile ol uludur ki az tutasın 'inâdı.

Diliçi çeviri: Yırtıcı keskin tırnaklara sahip değilsen, kötülerle fazla inatlaşmamak senin için iyidir.

Tayyâr'ın açıklaması: *Derrende*, derîden masdarından ism-i fâ'il olup yırtıcı demek ve teşdîd li-ecli'z-zarûredir.(Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, 1308, 131-132)

Açıklama: *Derende* kelimesinin vezne uygun olması için râ harfi mecburen şeddeli okunmalıdır.

Sa'dî: *Dest derâz ez-pey-i yek habbe sîm*

Bih ki be-berrend be-dângî yu nîm

Tayyâr'ın çevirisi: El uzatmak bir habbe gümüş için, iyidir ki kat' edeler bir ve nisf deng gümüş için.

Diliçi çeviri: Küçük bir gümüş tanesi için el uzatmak, bir kaç parça gümüş için el kesilmesinden daha iyidir.

Tayyâr'ın açıklaması: *Be-berrend*, fi'l-i muzârî' cem', keseler demek ve teşdîd li-ecli'z-zarûredir.(Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, 1308, 277)

Açıklama: *Berend* kelimesindeki râ harfi vezin gereği şeddeli okunmak zorundadır.

1.3. Hazf-İsâl ile ve İşbâ ile Yapılan Okumalar

Gülistan'ın şiir metinlerinde kafiye ve vezin uyumu için bazı kelimelerden harf eksiltilerek hazf, kelimeler bitiştilerle ilerek îsâl ve bazı kelimelerin sonuna da harf eklenerek işbâ yapılmıştır. Bu şekilde aruz vezni korunmuştur. Tayyâr, aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere beyitlerdeki bu tasarrufları şerh bölümünde yeri geldikçe açıklamıştır.

Sa'dî: *Nikûyî bâ-bed-ân kerdên çunânest*

Ki bed kerdên be-cây-i nîk-merd-ân

Tayyâr'ın çevirisi: İyiliği fenâlara eylemek ancılayındır, zîrâ fenâlık gibidir iyi âdemler hakkında.

Diliçi çeviri: Kötü insanlara iyilik yapmak, iyi insanlara kötülük yapmaya benzer.

Tayyâr'ın açıklaması: *Nikûyî*, ism-i masdar, iyilik demek, aslı *nîk* olup zarûret-i vezin için yâ hazf olunmuştur.(Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, 1308, 79)

Açıklama: *Nikûyî* kelimesinde nûn harfini uzatan ye harfi vezin gereği bilinçli olarak hem yazıda hem telaffuzda düşürülmüş ve kelime *nikûyî* olarak yazılmıştır.

Sa'dî: *Pohten-i dîk nîk-hâhân-râ*

Her-çi raht-i serâst sûhte bih

Tayyâr'ın çevirisi: Yemek pişirmek için dostlara, her ne şey ki hânenin metâ'idir yanması iyidir.

Diliçi çeviri: Dostlara kazanla yemek pişirmek için, evde ne var ne yok yaksan iyidir.

Tayyâr'ın açıklaması: *Serâst*, aslı *serâyest* olup li-ecli'z-zarûre yâ hazf olunmuştur ve sîn ve tâ edât-ı haberdır.(Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, 1308, 158)

Açıklama: Kelimenin aslı *serâyest* olup vezin gereği ye sesi düşürülmüş ve *serâst* biçiminde yazılmış ve okunmuştur.

Sa'dî: *Bûriyâ-bâf eger-çi bâfendest*

Ne-berendeş be-kâr-gâh-i harîr

Tayyâr'ın çevirisi: Hasır dokuyucu eğerçi dokuyucudur, onu götürmezler ipek-hâne işine.

Diliçi çeviri: Hasır dokuyan kişi aslında dokuyucu olsa da, onu ipek dokuma tezgahına götürmezler.

Tayyâr'ın açıklaması: *Bâfendest*, aslı *bâfende est* olup hâ-ı resmî ve hemze-i müctelibe li-ecli'z-zarûre hazf-îsâl tarîkiyle lafzen ve kitâbeten terk olunmuştur.(Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, 1308, 377)

Açıklama: Dokuyucu anlamındaki *bâfende* kelimesinin sonundaki he harfi hazf edilerek silinmiş ve başında hemze olan *est* edatına îsâl edilerek bu iki ifade birleştirilmiştir. Böylece kelime *bâfendest* şeklinde yazılıp okunarak beyitteki vezin korunmuştur.

Sa'dî: *Ez-tû be-ki nâlem ki diğêr dâver nîst*

V'ez-dest-i tû hîç dest bâlâ-ter nîst

Tayyâr'ın çevirisi: Senden kime feryâd edeyim zîrâ diğêr hâkim yokdur, ve senin kudretinden hîç daha bâlâ kudret yokdur.

Diliçi çeviri: Seni kime şikayet edeyim ki senden başka hakim yoktur, senin elinden daha yüce bir el yoktur.

Tayyâr'ın açıklaması: *Tû*, tâ'nın zammesini vezne hâlel gelmemek için işbâ' ile okumak gerekdir.(Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, 1308, 451)

Açıklama: “Sen” anlamındaki *tu* kelimesi te ve vav harflerinden oluşsa da *te* harfi uzatılarak zammeli okunmaz, ancak burada vezin gereği zammeli okunarak *tû* şeklinde uzatılmıştır.

Sa'dî: *Her ki der-sâye-i 'inâyet-i ûst*

Güneheş tâ'atest u duşmen dûst

Tayyâr'ın çevirisi: Her bir kimse ki onun 'inâyeti gölgesindedir, onun günahı tâ'atdır düşman dostdur.

Diliçi çeviri: Her kim onun inayet gölgesinde olursa, onun günahı ibadet ve düşmanı dost olur.

Tayyâr'ın açıklaması: *Her ki*, aslı *her kes ki* olup zarûret-i vezin için *kes* lafzı hazf olunarak *ki* onun makâmına *kâ'im* olmuştur, mübteda.(Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, 1308, 48)

Açıklama: *Her kes ki* ifadesindeki *kes* kelimesi vezne uymak için düşürülmüştür ve *ki* edatı anlamsal olarak *kes*'in yerini almıştır.

Sa'dî: *Dûst nezdîk-ter ez-men be-menest*

V'în 'acz-ter ki men ez-vey dûrem

Tayyâr'ın çevirisi: Hüdâ daha yakındır benden bana, bu daha 'acîbdır ki ben ondan ba'îdim.

Diliçi çeviri: Dost bana benden daha yakındır, benim ondan uzak olmam daha büyük bir acizliktir.

Tayyâr'ın açıklaması: *Vîn*, aslı *ve in* olup hemze'si zarûret-i vezin için hazf olunarak kesresi *vâv*'a nakl olundu veyâhud hemze kesresiyle hazf olup *vâv*'ın fethası *mâ-ba'*dindeki *yâ-ı* sâkine için kesreye tebdîl olunmuştur.(Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, 1308, 187)

Açıklama: Kelime, *ve* bağlacı ve *in* işaret zamirinden oluşmaktadır. Vezin gereği birleşince *in* zamirindeki hemze düşmüş ve hemzenin kesresi vav harfine

kaydırılmıştır veya hemze kesresiyle beraber düşünce ortada kalan sakin ye harfi vav harfine kesre olmuştur.

1.4. Vasl ile Okuma

Şiirde *he* harfiyle biten kelimeler ve hemze ile başlayan kelimeler kendinden önce veya sonraki kelimeyle vasl edildiğinde *he* ve hemze harfleri düşürülmüştür. Bu kullanımı Osmanlı Türkçesi ve Farsça ile yazılmış pek çok şiirde görmek mümkündür, zira Farsça *ki* edatı ile vasıl yapılması yaygın bir kullanımdır.

Sa'dî: *Biyendîş u ân geh ber-âver nefes*

Ve'z-ân pîş bes kon ki gûyend bes

Tayyâr'ın çevirisi: Tefekkür eyle ve sonra tekellüm eyle, ve ondan evvel sus ki derler kâfi.

Diliçi çeviri: Önce düşün ve sonra konuş, sana yeter denilmeden önce konuşmayı kes.

Tayyâr'ın açıklaması: *Vav*, 'âtife. *Z-ân*, aslı *ez-ân* olup hemze vasl ile sâkıt olmuştur.(Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, 1308, 52)

Açıklama: Kelimenin aslı *ve ez-ân* iken vasıl yapılarak hemze düşürülmüş ve vezne uygun olarak *ve'z-ân* şeklinde yazılıp okunmuştur.

Sa'dî: *Be-hor ey nîk-sîret u sere-merd*

K'ân nigûn-baht gird kerd u ne-hord

Tayyâr'ın çevirisi: Ye ya'nî ekl et ey güzel gidişli iyi âdam, zîrâ o bedbahtlı mûris topladı ve yiyemedi.

Diliçi çeviri: Ey güzel ahlaklı iyi adam malını ye, çünkü bedbaht kişi toplayıp biriktirdi ve miras bırakıp yiyemedi.

Tayyâr'ın açıklaması: *K'ân*, ki harf-i ta'lîl. *Ân*, ism-i işâret.(Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, 1308, 274)

Açıklama: Kelimenin aslı *ki ân* biçimindedir, ancak vasıl ile vezne uydurularak *ki*'deki *he* harfi düşürülmüştür.

Sa'dî: *Mâ-râ be-cihân hoş-ter ezîn yek-dem nîst*

K'ez-nîk u bed endîşe ve ez-kes ğam nîst

Tayyâr'ın çevirisi: Bize cihânda daha hoş bu bir vakitden yokdur, zîrâ iyi ve fenâdan kederimiz ve kimseden ğamımız yokdur.(Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, 1308, 93-94)

Diliçi çeviri: Bizim için dünyada bundan daha güzel bir an yoktur, zira iyi-kötü gibi bir derdimiz ve kimseden yana kederimiz yoktur.

Açıklama: *Ki ez* şeklindeki ifade vezin gereği *k'ez* şeklinde, *ez-în* ifadesi *ezîn* şeklinde vasl edilerek yazılıp okunmuştur. Her iki vasılda da hemze düşmüştür.

2. Kafiye Uyumuna Göre Okuma

Şiirdeki ahenk için en önemli unsurlardan biri de kafiyedir. Şairler istedikleri ahengi yakalamak için mısralar ve beyitler arasındaki kafiye uyumuna büyük önem verirler. Mısra sonlarında kafiye uyumu için kelimelerde harf eksiltme, kelimelere harf ekleme, harfleri uzun-kısa okuma ve harflerin yerlerini değiştirerek okuma gibi tasarruflarda bulunurlar. Tayyâr, Sa'dî'nin şiirdeki bu tasarruflarını tespit etmiş ve *Gülistân*'daki şiirlerin kafiye uyumunun korunması için nasıl okunması gerektiğini belirtmiştir.

Sa'dî: *Vaktî uftâd fitne'i der-Şâm*

Her kes ez-kûşe'i ferâ reftend

Rûstâ-zâdegân-i dâniş-mend

Be-vezîrî-i pâdişâ reftend

Tayyâr'ın çevirisi: Bir vakit vâki' oldu bir fitne Şâm'a, her kimse bir köşeden dağıldılar. Köy 'ulemâ-zâdeleri, pâdişâhın vezirliğine gittiler.

Diliçi çeviri: Vaktiyle Şâm'da bir fitne çıktı, herkes bir köşeden kaçmaya başladı. Köy âlimlerinin çocukları, padişahın vezirlik makamına yükselip gittiler.

Tayyâr'ın açıklaması: *Veziî-i pâdişâ*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve yâ-ı evvelî masdariyye, sâni izâfiyye ve pâdişâh'dan hâ zarûret-i kâfiye için hazf olunmuştur.(Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, 1308, 357)

Açıklama: Birinci beyitteki *ferâ* kelimesi ikinci beyitteki *pâdişâ* kelimesiyle kafiye girmiştir, kafiye uyumu için aslen *pâdişâh* olan kelimedeki he harfi düşürülmüştür.

Sa'dî: *Vaktest hoş ân-râ ki buved zikr-i tû mûnis*

Ver hod buved ender şikem-i hût çu Yûnis

Tayyâr'ın çevirisi: Vakti hoşdur o kimsenin ki senin zikrin ola ona mûnis, ve eğer olur ise balığın karnında hazret-i Yûnus gibi.

Diliçi çeviri: Seni zikretmeye alışmış kimsenin zamanı güzeldir, eğer Yûnus gibi balığın karnında dahi olursa.

Tayyâr'ın açıklaması: *Yûnis*, bunda ri'âyet-i kâfiye için nûn'un kesriyledir.(Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, 1308, 449)

Açıklama: Normalde zammeli okunan *Yûnus* kelimesi, *mûnis* kelimesiyle kafiye oluşturması için *Yûnis* şeklinde kesreli okunmuştur.

Sa'dî: *Ger-çi bîrûn zi-rızk ne-tuvân hered*

Der-taleb kâhilî ne-şâyed kered

Tayyâr'ın çevirisi: Eğerçi rızıkdan hâric yemek mümkün olmaya, talebde gevşeklik etmek lâıyk değildir.

Diliçi çeviri: Eğer rızkının dışında bir Şey yemek mümkün değilse, yine de istemede tembellik etmek uygun değildir.

Tayyâr'ın açıklaması: *Ne-tuvân hered*, yemek olmaz demek ve *hored* bunda masdar ma'nâsıdır ve mısra' -ı sânde kered kelimesine tevâfuk olsun için zammeye mâ'il fetha ile okunur.(Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, 1308, 298)

Açıklama: *Hored* kelimesi ikinci mısradaki kered kelimesiyle kafiyeye girince hâ harfinin zammesi fethaya dönüşür ve kelime *hered* şeklinde telaffuz edilir. Tayyâr, bu harfin zammeye yakın bir fetha ile telaffuz edilmesi gerektiğini söyler.

Sa'dî: *Hikmet-i mahzest eger lutf-i cihân-âferîn*

Hâs koned bende'i maslahat-i 'âm-râ

Devlet-i câvîd yâft her ki nikû-nâm zîst

Kez 'akibeş zikr-i hayr zinde koned nâm-râ

Tayyâr'ın çevirisi: Sarf-ı hikmetdir eğer lutf-i âlihî, tahsîs ederse bir kula nâsın 'umûrunu. Devlet-i ebediyeyi buldu her kimse ki güzel nâmı dirildi, zîra onun arkasından zikr-i hayr diri kılar nâmını.

Diliçi çeviri: Eğer dünyayı yaratan Allah'ın lütfü bir kulunu herkese fayda sağlayan biri yaparsa bu tam bir hikmettir. Bir kimsenin ardından ismi güzel anılırsa ebedi mutluluğu bulmuştur, zira böyle birini arkasından hayırla anmak onun adını yaşatır.

Tayyâr'ın açıklaması: *Nâm*, sânsî ve takdîri *nâmeş* olup zarûret-i vezin ve kâfiye için terk olunmuştur.(Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, 1308, 50)

Açıklama: İlk beyitteki 'âm ve ikinci beyitteki *nâm* kelimeleri kafiyelidirler. *Nâm* kelimesi beyitte aslında *nâmeş* anlamındadır, ancak kafiye oluşturmak için kelimedeki ek düşürülmüştür.

3. Harf ve Harekelere Göre Okuma

Arapça ve Farsça kimi kelimeler yazılış olarak birbirine benzeseler de telaffuz ve anlam bakımından ayrılırlar. Eski harfli Şiir metinlerinde hareke olmadığı zaman bu kelimelerin ayırt edilmesi güçleşmektedir. İşte bu noktada Şârihler metinde yanlış okumaların ve yazılışları benzer olan kelimelerin karışmasının önüne geçmek için birçok yerde kelimelerin harflerini sıralamış ve hareketlerini vermişlerdir. Aşağıdaki örneklerde Tayyâr'ın *Gülistan*'daki Şiir metinlerinde geçen bu tarz kelimelere dair okuma teklifleri görülür.

Sa'dî: *Eger biryân koned Behrâm gûrî*

Ne çun pâ-y-i melah bâşed zi-mûrî

Tayyâr'ın çevirisi: Eğer kebâb ederse Behrâm-ı Gûr bir yaban merkebi, bir çekirge ayağı mikdârı olmaz bir karıncadan.

Diliçi çeviri: Eğer Behrâm-ı Gûr bir yaban eşeğini kebab yaparsa, bir karıncanın getirdiği bir çekirge ayağı gibi değeri olmaz.

Tayyâr'ın açıklaması: *Melah*, mîm'in ve lâm'ın fethalarıyla çekirgeye derler.(Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, 1308, 214)

Sa'dî: *Tâ çi hâhî hirîden ey mağrûr*

Rûz-i der-mândegî be-sîm-i dağal

Tayyâr'ın çevirisi: 'Acabâ ne istersin almak ey ğâfil, 'acz gününde geçmez akçe mukâbilinde.

Diliçi çeviri: Ey mağrur adam acaba ne almak istersin, çaresizlik gününde sahte para ile?

Tayyâr'ın açıklaması: *Hirîden*, hâ'nın ve râ'nın kesreleriyle satın almak ma'nâsına ezdâddan masdardır.(Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, 1308, 180)

Sa'dî: *Ne-dîde'i ki çi sahtî hemî-resed be-kesî*

Ki ez-dehânşe be-der mî-koned dendânî

Tayyâr'ın çevirisi: Görmemiş misin ki ne meşakkat erişir bir kimseye, ki onun ağzından çıkarırlar bir dişini.

Diliçi çeviri: Görmedin mi nasıl bir zorluk ulaştığını bir kimseye ki, onun ağzından bir dişini çekerler.

Tayyâr'ın açıklaması: *Mî-konend*, kâf mazmûm ise fi'l-i muzâri'-i hâl cem'dir, ederler ma'nâsına, ammâ kâf meftûh ise koparırlar demek, iki sûretde de çıkarmaktan kinâyedir.(Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, 1308, 348)

Açıklama: Tayyâr yukarıdaki beyitlerde geçen *melah*, *hirîden* ve *mî-koned* kelimelerinin harflerini tek tek harekeleyerek başka kelimelerle karıştırılmasının önüne geçmiştir. *Hirîden* kelimesinin *harîden* biçiminde okunması ve *mî-koned* kelimesinin *mî-kened* biçiminde okunması durumunda bambaşka bir kelime elde edilecek ve beyitteki mana değişecektir. Anlam bozulmalarının önüne geçmek için Tayyâr, bunun gibi birçok yerde kelimelerin hareketlerini vermiştir.

4. Bâblara (Vezinlere) Göre Okuma

Arapça çekimli bir dil olduğu için kelime kökleri belirli bâblarda çekimlenerek yeni kelimeler elde edilir. Bazı Arapça kelimeler, yazılış ve harf dizilimi bakımından aynı görünseler de farklı bâblarda çekimlendiklerinden birbirlerinden farklı anlamlara sahip olabilmektedir. Yazılışları aynı, telaffuzları ve anlamları farklı bu kelimelerin doğru bâblarda okunması için şerh kısmında birçok

kelimenin bâbı verilerek hangi bâbdan masdar, ism-i fâ'il veya ism-i mef'ûl oldukları belirtilmiştir.

Sa'dî: *Çu kârî bî-fuzûl-i men ber-âyed*
Me-râ der-vey sohen goften ne-şâyed

Tayyâr'ın çevirisi: Çünkü bir iş ben karışmaksızın hâsıl ola, bana onda söz söylemek yaraşmaz.

Diliçi çeviri: Çünkü ben karışmaksızın bir iş ortaya çıkarsa, onun üzerine söz söylemek bana düşmez.

Tayyâr'ın açıklaması: *Fuzûl*, fâ'nın ve dâd'ın zammeleriyle, *Sihâh*'da bu vezin üzere masdar ityân edilmemiş ise de lâkin 'Acem masdar ma'nâsına isti'mâl eder, ziyâdelik demek, men'e izâfeti lâmiyyedir.(Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, 1308, 165)

Açıklama: *Fuzûl* Arapça kökenli bir sözcüktür ve metinde masdar manasına kullanılmıştır. Ancak Tayyâr, meşhur Arapça sözlüklerden *Sihâh'ul-luga*'ya dayanarak Arapların *fudûl* şeklinde bir masdar kullanılmadığını, bu masdarın Acemler tarafından kullanıldığını söyler.¹

Sa'dî: *Hâhî mutemetti' şevî ez-ni'met-i dünyâ*
Bâ-halk kerem kon ki Hudâ bâ-tû kerem kerd

Tayyâr'ın çevirisi: İster isen fâ'ide-mend olasın dünyâ ni'metinden, halka kerem eyle zîrâ Allâh Te'âlâ sana kerem eylediği gibi.

Diliçi çeviri: Dünya nimetinden faydalanmış olmak istersen, Allah'ın sana lütfettiği gibi sen de insanlara lütfet.

Tayyâr'ın açıklaması: *Mutemetti'*, tefa'ul bâbından ism-i fâ'ildir, fâ'ide-mend demek.(Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, 1308, 410)

Sa'dî: *'Ozr-i taksîr-i hidmet âverdem*
Ki ne-dârem be-tâ'at istizhâr

Tayyâr'ın çevirisi: İnkıyâd ve tâ'atda olan kusûrun 'özüünü getirdim, zîrâ tutma itâ'ata i'timâd.

Diliçi çeviri: İtaat ve ibadetteki kusurlarımın özüünü getirdim, çünkü ibadetlerime güvenim yok.

Tayyâr'ın açıklaması: *İstizhâr*, istif'âl bâbından masdar olup arkalanmak ma'nâsındır ve mef'ûl-i sarîhi.(Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, 1308, 170)

¹ Tayyâr'ın ifade ettiği gibi *Sihâh'ul-luga*'da "fadele" maddesi içerisinde fudûl şeklinde bir masdar yer almamaktadır. Bkz. Ebû Naşr İsmail b. Hammâd el-Cevherî el-Fârâbî Ebû Naşr el-Cevherî, "Fedale", *Tâcu'l-Luğa ve Şihâhu'l-'Arabîyye*, thk. Ahmed 'Abdulğafûr 'Atţâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1407/1987).

Sa'dî: *Delket be-çi kâr âyed u tesbîh u murakka'*

Hod-râ ez- 'amel-hâ-yi ne-gûhîde berî dâr

Tayyâr'ın çevirisi: Senin hırkan ne işe yarar ve tesbîh ve yamalı hırkan dahi, kendini bâtil 'amellerden berî tut.

Diliçi çeviri: Senin yamalı hırkan ve tespihin ne işine yarar, kendini yanlış amellerden uzak tut.

Tayyâr'ın açıklaması: *Murakka'*, tef'îl bâbından ism-i mef'ûl niçe parça ile yamalı hırkadır. (Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, 1308, 193)

Açıklama: Tayyâr; *fuzûl, mutemetti', istizhâr* ve *murakka'* gibi Arapça kelimelerin hangi bâblara göre okunması gerektiğini belirterek anlamlarını verip yanlış telaffuzları engellemiş ve böylece beyitlerde kastedilen anlamı korumuştur.

5. Gramer Kurallarına Uygun Okuma

Metnin gramer kurallarına uygun biçimde doğru okunması için pek çok kelimenin açıklamasında gramer kuralları verilmiş, kimi yerlerde Arapça ve Farsça gramerine dair detaylı bilgiler verilmiştir.

5.1 İzâfet Terkîbine Göre Okuma (Muzâf – Muzâfun-ileyh)

Tayyâr, beyitlerde geçen terkîblerde yanlış manalar ve yorumlamaları engellemek için kelimelerin muzâf olup olmamasına dikkat etmiş ve kelimelerin tamlayan-tamlanan gibi izâfet durumlarını belirtmiştir. Kelime terkîblerinde kelimeler arasındaki ilişkiyi ayırt etmek Arapça kelimelerde elif-lam takısı sebebiyle daha kolay iken Farsça terkîblerde kelimeler arasındaki ilişkiyi tespit etmek daha zordur. Bu nedenle Tayyâr'ın terkîblerdeki izafetleri sıralayarak verdiği telaffuz teklifleri, şiirin doğru anlaşılması için mühimdir.

Sa'dî: *Ekallu cibâli'l- 'ardi Tûrun ve innehu*

Le a'zamu 'indillâhi kadren ve menzilen

Tayyâr'ın çevirisi: 'Arz dağlarının küçüğeği Tûr'dur hâlbuki Tûr, daha büyüktür Allâh'ın 'indinde kadr ve şeref cihetiyle.

Diliçi çeviri: Yeryüzü dağlarının küçükçe olanı Tûr'dur hâlbuki Tûr, Allah'ın katında değer ve makam yönüyle daha büyüktür.

Tayyâr'ın açıklaması: *Cibâl*, cebel lafzının cem'i, muzâfun-ileyh. *El-Ard*, zemîn, bu dahi muzâfun-ileyhdir. (Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, 1308, 63-64)

Sa'dî: *Bozorgeş ne-hânend ehl-i hired*

Ki nâm-i bozorgân be-ziştî bered

Tayyâr'ın çevirisi: Onu büyük saymazlar 'akıl sâhibi, zîrâ büyüklerin nâmını çirkinlik ile yâd ede.

Diliçi çeviri: Akıl sahipleri büyüklüğünü saymazlar, büyüklerin adını kötülükle yad edenin.

Tayyâr'ın açıklaması: *Nâm-i bozorgân*, muzâf cânibinden i'tibâr olunan yâ-1 batniyle izâfeti izâfet-i lâmiyyedir.(Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, 1308, 168)

Sa'dî: *Serâ tayfu men yeclû bi-tal'atîhi'd-ducâ*

Şikuft âmed ez-bahtem ki in devlet ez-kocâ

Tayyâr'ın çevirisi: Gece geldi ol kimsenin hayâli ki açar cemâliyle zulmeti, 'acib geldi bahtımdan ki bu devlet nereden.

Diliçi çeviri: Yüzünün güzelliğiyle karanlığı aydınlatan o kimsenin hayali gece geldi, bu yücelik nereden geldi diye talihime şaşırđım.

Tayyâr'ın açıklaması: *Yeclû*, bâb-1 evvelin nâkıs vâvîsinden fi'1-i muzârî', açar demek, fâ'ili men'e râci', cümlesi sıla ve mevsûl sılasıyla muzâfun-ileyhdîr.(Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, 1308, 321)

Sa'dî: *Pîr-merdî zi-nez' mî-nâlîd*

Pîre-zen sandaleş hemî-mâlîd

Tayyâr'ın çevirisi: Bir ihtiyâr adam hâlet-i nez'de inlerdi, ihtiyâr hâtûnu ona sandal yağını sürerdi.

Diliçi çeviri: İhtiyar bir adam can çekişirken inlerdi, ihtiyar karısı ona sandal yağı sürerdi.

Tayyâr'ın açıklaması: *Zi-nez'*, zi-telhî-i nez' demektir ki bir muzâf takdîr olunur.(Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, 1308, 349)

5.2. Kelimelerin Müfred ve Mürekkebe Oluşuna Göre Okuma

Tayyâr, kelimelerin müfred ya da mürekkebe olmalarına dikkat etmiş, birleşik kelimelerin telaffuzunu ve nasıl terkîb edildiğini açıklamıştır. Aşağıdaki örnek beyitlerde geçen *hûrşîd*, *huş-yâr* ve *tehî-dest* kelimelerinin nasıl okunduğunu ve nasıl terkîb edildiğini göstermiştir.

Sa'dî: *Ebr u bâd u meh u hûrşîd u felek der-kârend*

Tâ tû nânî be-kef ârî u be-ğeflet ne-horî

Tayyâr'ın çevirisi: Bulut ve yel ve ay ve güneş felek iştedirler, hattâ sen bir etmeği ele getiresin ve gafletle yemeyesin.

Diliçi çeviri: Bulut ve rüzgar ve ay ve güneş ve felek sürekli çalışırlar, sen dahi eline bir ekmek geçerse gafletle yemeyesin.

Tayyâr'ın açıklaması: *Hûrşîd*, hâ-1 mu'cemenin zammı ve vâv-1 meçhûle ve şîn-i memdûdenin kesri ve dâl ile güneş ma'nâsına, lafz-1 mürekkebdir. Çünkü yalnız hûr ve şîd kelimeleri de güneş ma'nâsınadır ve bu iki lafız da hâ'nın zammı ve şîn'in kesriyle iktifâ edip hûr lafzından vâv'1 ve şîd kelimesinden ya'yı hafz ederek *hûrşîd* dahi câ'izdir ve bu lafızda 'ale'l-infirâd ve 'ale'l-ictimâ' sekiz luğat vardır: 1- *hûr*, 2- *hur*, 3- *şîd*, 4- *şid*, 5- *hûrşîd*, 6- *hûrşid*, 7- *hurşîd*, 8- *hurşid*.(Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, 1308, 10)

Açıklama: Hûr-şîd kelimesi birleşik bir kelime olup hûr ve şîd kelimelerinden oluşmaktadır. Tayyâr bu iki kelimenin ayrı ayrı olarak da güneş anlamını karşıladıklarını, ayrıca hûr'da vav harfinin şîd'de ise ye harfinin düşürülebileceğini, bu şekilde harf düşürme ve müfred ya da mürekkeb olarak yazmak ile sekiz ayrı kullanımın mümkün olduğunu söylemektedir.

Sa'dî: *Zen-ân-i bâr-dâr ey merd-i huş-yâr*

Eger vakt-i vilâdet mâr zâyend

Tayyâr'ın çevirisi: Hâmile hâtûnlar ey 'âkil kimse, eğer vilâdet zamânında yılan doğursalar.

Diliçi çeviri: Ey akli başında adam hamile kadınlar, doğum zamanında eğer yılan doğursalar.

Tayyâr'ın açıklaması: *Merd-i huş-yâr*, aslı hûş-yâr olup li-ecli'z-zarûre vâv hazf olunmuştur, vâsf-ı terkîbî olup hûş'la yâr'dan mürekkebdir, akli kendiye yâr demektir lâkin ayıkda ve zekîde müsta'meldir.(Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, 1308, 372)

Açıklama: Hûş-yâr kelimesi birleşik bir kelime olup "aklı başında kimse" manasına gelen bir sıfat tamlamasıdır. Hûş'taki vav harfi zorunlu olarak düşürülmüştür.

Sa'dî: *Ey tehî-dest refte der-bâzâr*

Tersemet pur neyâverî destâr

Tayyâr'ın çevirisi: Ey eli boş gitmiş bâzâra, korkarım sen dolu getirmezsin mendili.

Diliçi çeviri: Ey pazara eli boş gitmiş kişi, korkarım mendili dolu getiremezsin.

Tayyâr'ın açıklaması: *Tehî-dest*, vâsf-ı terkîbîdir, eli boş demektir ki fakîrlikten kinâyedir. *Refte*, mâzî-i naklî ve *tehî-dest* terkîbinin *refte*'ye izâfeti ve 'adem-i izâfeti câ'izdir.(Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, 1308, 30)

Açıklama: Sıfat tamlaması olan *tehî-dest* eli boş anlamında birleşik bir kelimedir ve *refte* kelimesiyle *tehî-dest-i refte* şeklinde üçlü tamlama şeklinde de okunabilir.

5.3. Fiilden Önce Gelen bâ ve Olumsuzluk Harfi ne ile Okuma

Farsça fiillerden önce gelen emir ve te'kîd bildiren bâ harfi ile olumsuzluk bildiren ne harfi hemze ile başlayan bir kelimenin önüne gelince hemze yâ harfine dönmüştür. Bâ harfi hemze'nin yâ'ya döndüğü yerlerde genelde kesre ile okunmuştur.

Sa'dî: Mısra': *Merdiyât biyâzmây ve ân geh zen kon*

Tayyâr'ın çevirisi: Erkekliğini tecrübe et ve sonra tezevvüc eyle.

Diliçi çeviri: Önce erkekliğini dene ve ondan sonra evlen.

Tayyâr'ın açıklaması: *Biyâzmây*, âzmûden masdarından emr-i hâzır, tecrübe eyle demek ve evveline bâ-ı te'kîd gelmek ile hemze yâ'ya kalb edilmiştir.(Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, 1308, 55)

Sa'dî: *Sa'dî uftâde'ist âzâde*

Kes neyâyed be-ceng-i uftâde

Tayyâr'ın çevirisi: Sa'dî bir düşkündür cidâlden beri, kimse gelmez düşmüşün cengine.

Diliçi çeviri: Sa'dî kavgadan uzak duran bir biçaredir, biçarenin kavgasına kimse gelmez.

Tayyâr'ın açıklaması: *Neyâyed*, aslı *ne âyed*'dir, âmed masdarından fi'l-i muzârî' nefy-i istikbâl-i evveline harf-i nefy dâhil olduğundan hemze yâ'ya kalb olundu, haberi.(Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, 1308, 54)

Sa'dî: *Neyuftâde der-dest-i duşmen esîr*

Be-girdeş ne-bârîde bârân-i tîr

Tayyâr'ın çevirisi: Düşmemiş idi düşmanın eline esîr, onun tarafına yağmamış idi ok yağmuru.

Diliçi çeviri: Düşmanın eline hiç esir düşmemiş, ok yağmuru onun etrafına hiç yağmamış.

Tayyâr'ın açıklaması: *Neyuftâde*, fi'l-i mâzîden kısım, hemze yâ'ya kalb olunmuştur, düşmemiş demek.(Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, 1308, 381)

Açıklama: *Biyâzmây* kelimesi aslen *be-âzmây*, *neyâyed* kelimesi aslen *ne-âyed*, *neyuftâde* kelimesi aslen *ne-uftâde* biçiminde iken kelime başlarında hemze olduğu için sonradan gelen gelen *be* tekid ve *ne* olumsuzluk harfleri hemzenin ye harfine dönmesine sebep olmuşlardır.

Sa'dî: *Ger hod heme 'ayb-hâ bedîn bende derest*

Her 'ayb ki sultân bi-pesended hunerest

Tayyâr'ın çevirisi: Egerçi cümle me'âyib bu bendede vardır, her 'aybı ki pâdişâh tahsîn ede hünerdir.

Diliçi çeviri: Bütün ayıplar bu kulda olsa da, sultanın beğendiği her ayıp hünerdir.

Tayyâr'ın açıklaması: *Be*, te'kîd, bu bâ'yı zürefâ-yı 'Acem meksûr gayrıları mazmûm okur.(Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, 1308, 21)

Açıklama: *Bi-pesended* kelimesinde hemze olmadığı için ye harfine dönüşme olmamıştır. Tayyâr, bu kelimedeki *be* harfinin telaffuzunu kibar Acemlerin kesreli (*bi-pesended*) ve diğer kişilerin zammeli (*bu-pesended*) okuduğunu söyler.

Sonuç

Farsça şiir metnlerinin doğru telaffuz edilmesi, metne doğru anlam verebilmek için gereklidir. Farsça bir eser olan *Gülistân*'ın Türkçe pek çok tercüme ve şerhine bakıldığında telaffuza dair bir takım tespitlerde bulunulduğu görülecektir. Ca'fer-i Tayyâr, *Gülistân*'ın manzum kısımlarının aruz, kafîye ve gramer kurallarına göre doğru okunması için *Rehber-i Gülistân*'da bazı tespitler ve tekliflerde bulunmuştur. Bunları, benzer biçimde diğer manzum Farsça eserlerin şerhlerinde de görmek mümkündür. Bu okuma hususiyetlerinin beyitlerdeki asıl mananın korunmasına ve alternatif okumalarla alternatif manaların da şerhte değerlendirilmesine katkısı olacağı söylenebilir. Bu çalışma ile Tayyâr'ın *Gülistân*'daki şiir metnlerinin aruz imlasına uygun doğru biçimde okunması ve doğru anlaşılması için gösterdiği dikkat ve hassasiyet ortaya konmaya çalışılmıştır.

Kaynakça

- Aydoğan, Eda. *Cafer Tayyar Efendi'nin Rehber-i Gülistân İsimli Eseri (İnceleme-Metin) (1-226 Sayfalar Arası)*. Yüksek Lisans Tezi: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim. *Rehber-i Gülistân*. İstanbul: Matba'a-i 'Âmire, 1308.
- Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim. *Zeyl-i Zübde-i Gülistân*. İstanbul: Matba'a-i 'Âmire, 1299.
- Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim. *Zeyl-i Zübde-i Gülistân*. İstanbul: Matba'a-i 'Âmire, 1306.
- Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim. *Zübde-i Gülistân*. İstanbul: Matba'a-i 'Âmire, 1299.
- Dağlar, Abdülkadir. “Şem'i'nin Mesnevî'yi Lafzen Okuma Teklifleri”. *Sûfî Araştırmaları-Sufi Studies* 1/2 (2010), 55-72.
- Ebû Naşr el-Cevherî, Ebû Naşr İsmail b. Hammâd el-Cevherî el-Fârâbî. *Tâcu'l-Luğa ve Şihâhu'l-'Arabiyye*. thk. Ahmed 'Abdulğafûr 'Atğâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1407/1987.
- Günaydın, Alper. “Aruzun İmlası ve Telaffuzu”. *Journal of Turkology* 31/2 (2021), 681-710.
- Kılıç, Atabey. “Aruz İmlası Üzerine Notlar”. *Journal of Turkish Studies* 3/6 (2008), 471-487.
- Mahmud b. Kadi-i Manyas. *Gülistan Tercümesi*. thk. Mustafa Özkan. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1992.
- Mes'ûd bin Ahmed. *Süheyl ü Nev-bahâr: İnceleme-Metin-Sözlük*. thk. Cem Dilçin. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1991.
- Mustafa Vazih Efendi. *Gülistan Tercümesi: Güldeste-i Gülistân Hediyeten li'l-ihvân*. thk. Ahmet Topal. Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 1. Baskı., 2016.

- Paksoy, Kezban. “Tuhfe-İ Mîr’de Aruz İmlâsına Dâir Husûsiyetler”. *Journal of Turkish Studies* 3/6 (2008), 521-535.
- Seyfi Serâyî. *Gülîstan Tercümesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1954.
- Sibîcâbî. *Çağatayca Gülîstan tercümesi: Gülîstan-ı Türki (Sibicabi'nin Gülîstan Çevirisi)*. thk. Mehmet Turgut Berbercan. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları, 4. baskı., 2018.
- Sibîcâbî. *Gülîstan Tercümesi*. thk. Oğuz Ergene. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2017.
- Sudî-i Bosnevî. *Gülîstan Şerhi (Sudî-i Bosnevî)*. thk. Ozan Yılmaz. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2012.
- Tanyıldız, Ahmet. “Mesnevî’de Vezin ve Kafiyenin İmlâya Etkisi”. *Journal of Turkish Studies* 3/6 (2008), 576-587.
- Tarlan, Ali Nihat. “Bir İmla Hususiyeti”. *Türkiyat Mecmuası* 3/0 (1935), 229-232.
- Yazar, Sadık. “Klâsik Türk Edebiyatında Aruz Etrafında Gelişen İmla Hususiyetleri”. *Osmanlı Edebî Metinlerini Anlama Kılavuzu*. ed. Özer Şenödeyici. İstanbul: Kesit Yayınları, 2016.
- Longman Dictionary*. Erişim 10 Mart 2023.
https://www.ldoceonline.com/dictionary/orthography#orthography__2
- Sâlnâme-i Nezâret-i Ma'ârif-i Umûmiyye*. İstanbul: Matba'a-i 'Âmire, 1316.
- “Sicill-i Ahvâl Defterleri”, 18 Aralık 1846. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, DH.SAİDd..., 8-441.